

Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem

Filozofická fakulta

Katedra historie

HISTORIE 2012

**PO STOPÁCH TZV. VELVARSKÉ LÉKAŘSKÉ KNIHY
KULTURNĚ HISTORICKÁ MIKROSTUDIE K DĚJINÁM VELVAR V RANÉM
NOVOVĚKU**

Bc. Jana Štorkánová

1. ročník navazujícího magisterského oboru Kulturně historická regionalistika - Archivnictví

V Ústí nad Labem dne 7. února 2013

Obsah

Úvod	3
1. Tzv. Velvarská lékařská kniha	4
2. Historický obraz Velvar do vypuknutí třicetileté války	7
3. Co skrývají měšťanské knihovny	11
4. Svědectví pozůstalostních pramenů	13
5. Doklady péče o nemocné a potřebné v předbělohorských Velvarech	16
6. Hledání písaře (vztah Velvarské lékařské knihy k velvarským městským knihám)	19
7. Osudy starých tisků velvarské provenience a knihovna děkana Vrány	20
Závěr	22
Použitá literatura	26
Obrazová příloha	29

Úvod

Tento příspěvek vznikl na základě bakalářské práce *Velvarská lékařská kniha z konce 16. století*, kterou jsem obhájila v září roku 2012 na Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem.¹ Jeho účelem je představit jedno z klíčových témat této bakalářské práce, které představuje snaha o objasnění, nebo alespoň o poodhalení toho, jaký má tzv. *Velvarská lékařská kniha* vztah k městu, jehož název nese ve svém pojmenování.

Na Velvarské lékařské knize nás tedy nezaujal pouze fakt, že se jedná o „lékařskou knihu z konce 16. století“, ale zaujalo nás i ono přídavné jméno „Velvarská“. Jedná se o bohemikální rukopis datovaný do roku 1574 a uložený ve fondu Archiv města Velvary ve Státním okresním archivu Kladno, který neprozrazuje, jak u středověkých a raně novověkých rukopisů bývá zvykem, téměř nic o svém původu, vzniku a dalších osudech. To nás přivedlo k myšlence, že by mohlo být přínosné zkoumat Velvarskou lékařskou knihu jako pramen, který je nějakým způsobem spjatý s městem Velvary. Samozřejmě jsme si položili otázku, jakým způsobem, jaký je vztah tohoto rukopisu a Velvar? Vznikla snad Velvarská lékařská kniha ve Velvarech? Kdo ji vytvořil a kdo ji vlastnil? To jsou otázky, na které je dnes, společně s mnohými dalšími, mimořádně náročné nalézt odpovědi vzhledem k povaze zkoumaného materiálu, a my si od samého začátku dobře uvědomovali, že se nám to pravděpodobně nepodaří. Ale i přesto, že se naše domněnky nakonec víceméně vyplnily, podařilo se nám i tak dojít k určitým zjištěním, které bychom rádi představili v tomto příspěvku. Tuto práci proto chápeme jako skromný pokus o příspěvek ke kulturním dějinám města Velvar zaměřený na dobu, ve které byla Velvarská lékařská kniha sepsána.

V práci se zabýváme knihami ve velvarské pozůstalostní praxi a velvarským zdravotnictvím v době předbělohorské. Dále tím, jestli neexistuje vztah mezi Velvarskou lékařskou knihou a velvarskou městskou kanceláří na základě porovnání písma a filigránu lékařského rukopisu s písmy a filigrány v městských knihách. Na závěr pojednáváme o dalších fyzicky dochovaných starých knihách neúřední povahy z Velvar.

---

¹ Jana ŠTORKÁNOVÁ, *Velvarská lékařská kniha z konce 16. století*, bakalářská práce, ved. Doc. PhDr. Michaela Hrubá, PhD., FF UJEP, Ústí nad Labem 2012.

1. Tzv. Velvarská lékařská kniha

Na začátku je třeba v krátkosti představit náš ústřední pramen, kterým se budeme zabývat. Velvarská lékařská kniha je papírový rukopis o rozměrech 31,5 x 22 x 3 cm obsahující celkem 172 folií.

Velvarskou lékařskou knihu zřejmě dosud nikdo podrobně nezkoumal. Prokazatelně ji četla velvarská archivářka Božena Gollová (1899–1977), která si z ní udělala poznámky.² Dále se jí zabývá pouze krátký článek z roku 2008 s názvem *Velvarská lékařská kniha* publikovaný v 16. ročníku sborníku *Slánský obzor*. Autorkou příspěvku je zaměstnankyně SOkA Kladno Mgr. Květa Hrnčířová.³ O Velvarské lékařské knize nejsou zmínky v žádné z prací k dějinám města Velvar, ze kterých jsme při psaní čerpali.

Jedná se o konvolut tvořený třemi obsahovými jednotkami, které se od sebe navzájem liší písářskou rukou, dobou vzniku, jazykem textu, papírem a v neposlední řadě vlastním obsahem. Všechny tři části tematicky spadají do oblasti lékařské literatury.

Prvních šest (1r-6v) a zároveň posledních šest folií v knize (167r-172v) tvoří první část, která je psána jednou písářskou rukou. Text, který začíná nadpisem *Specialia Media experta*, je napsán německy a latinsky. Na foliu 4v je zmiňován rok 1780 a na foliu 169r se v textu objevuje rok 1783. Papír této části je v porovnání se zbylými částmi rukopisu hrubší a je opatřen filigránem zobrazujícím jelena ve skoku, který na výšku měří 11,5 cm a v nejširším místě má přibližně 5,5 cm. Filigrán se nám nepodařilo dohledat a tím určit odkud pochází použitý papír.⁴

---

² SOkA Kladno, fond *Gollová Božena, pracovnice archivu Velvary*. Část její písemné pozůstalosti zůstala v Městském muzeu ve Velvarech, mezi nimi i její osobní nedatované poznámky k Velvarské lékařské knize z konce 16. století.

³ Květa HRNČÍŘOVÁ, *Velvarská lékařská kniha*, in: SO 16 (116), Slaný 2009, s. 55-60.

⁴ Prohledané online databáze filigránů: Gerhard PICCARD, *Die Wasserzeichenkartei im Hauptstaatsarchiv Stuttgart*, 17 Bde. Stuttgart 1961-1997. URL: <http://www.piccard-online.de/start.php> a <http://www.ksbm.oeaw.ac.at/scripts/php/PPO.php>

Charles Moise BRIQUET, *Les Filigranes. Dictionnaire historique des margues du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*. URL: <http://www.ksbm.oeaw.ac.at/scripts/php/BR.php>

Alois HAIDINGER – Maria STIEGLECKER, *Wasserzeichen des Mittelalters*, Kommission für Schrift- und Buchwesen des Mittelalters der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.

URL: <http://www.ksbm.oeaw.ac.at/wz/wzma.php>

Projekt *Bernstein – Memory of paper*. URL: <http://www.memoryofpaper.eu>

František ZUMAN, *Přehled papíren v Čechách v 17. století*, in: ČČH 27, 1921, s. 162-170.

TÝŽ, *Přehled papíren v Čechách v 18. století*, in: ČČH 37, 1931, s. 79-90, 293-309.

Po této části následuje (7r-133r) nejstarší a nejobsáhlejší, česky, úhlednou polokurzívou, psaná část dokončená 24. září 1574⁵, která je hlavním předmětem našeho zájmu.⁶

Poslední část knihy začíná na foliu 134r a končí na 166v. Celý text je psán jednou rukou německou novogotickou kurzívou hnědým inkoustem na stejném papíru, který byl použit pro předchozí staročeskou část rukopisu. Jedná se o veterinární pojednání zaměřené na léčbu koní. Na posledním foliu 166v je velkým písmem a černým inkoustem uvedena datace a místo „*Anno Domini 1766 Welvary*“. Není zcela jednoznačné, zda písař, který zmiňovanou dataci a lokaci napsal, je totožný s autorem veterinární části. Vzhledem k použití odlišného inkoustu, určité podobnosti písma datace s rukopisem písaře první části rukopisu na papíru s vodoznakem jelena a vzhledem k tomu, že na veterinární pojednání končící foliem 166v přímo opět navazuje druhá polovina první části Velvarské lékařské knihy (167r-172v), není vyloučeno, že osobou, která uvedla k veterinární části dataci a místo, byl autor první části žijící na konci 18. nebo na začátku 19. století. Stejnou domněnku uvádí i Hrnčířová ve svém článku.⁷

Velvarská lékařská kniha z konce 16. století není kompletní. Chybí jí titulní strana a několik dalších folií z počáteční části rukopisu. Přesto není žádný problém jednoznačně určit, že se jedná o staročeský lékařský sborník typu *Jádro*, zahrnující léčbu neduhů tělesných částí topograficky seřazených od hlavy až po paty (de capite ad calcem).⁸ S rukopisnými jádry úzce souvisí tištěné *Lékařské knížky Mistra Křišťana z Prachatic z mnohých vybrané*, jejichž nejstarší známé vydání je z roku 1544 a v průběhu 16. století vycházely opakovaně. *Lékařské knížky* vycházejí z jader. Liší se tím, že byly vydány tiskem a v jejich titulu se slovo „Jádro“ neobjevuje, místo něj se objevuje jméno Křišťana z Prachatic (před 1370 – 1439). Neexistuje nebo dosud nebyla objevena jejich přímá rukopisná předloha. *Lékařské knížky* jsou tedy rovněž staročeským lékařským sborníkem určeným laikům. To, že tento druh literatury byl opakovaně vydáván tiskem, navíc s titulem obsahujícím jméno více než sto let mrtvého Křišťana z Prachatic, vypovídá nejen o čtenářské oblibě tohoto žánru, ale i o jistém věhlasu Mistra Křišťana, zvláště když vezmeme v potaz, že k vydávání *Lékařských knížek* docházelo

---

⁵ SOKA Kladno, AM Velvary, *Velvarská lékařská kniha*, f. 133r.

⁶ Naše označení Velvarská lékařská kniha z konce 16. století se vztahuje pouze na tuto nejstarší část rukopisu.

⁷ Květa HRNČÍŘOVÁ, *Velvarská lékařská kniha*, s. 55.

⁸ Více k tzv. *Jádrům*, např. Petr SVOBODNÝ – Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004; Alena M. ČERNÁ, *Staročeské názvy chorob*, Praha 2009; David TOMÍČEK, *Víra, rozum a zkušenost v lidovém lékařství pozdně středověkých Čech*, Ústí nad Labem 2009.

v době, která netrpěla nedostatkem aktuální česky psané (domácí i přeložené) zdravotnické literatury (např. Jan Černý, Jan Berka z Chocně, Jan Kopp z Raumenthalu a další).⁹

Staročeské lékařské rukopisy jsou kategorií středověké a novověké literatury, která se na našem území začala objevovat od konce 14. století. Zavedení českého jazyka do lékařské literatury bývá tradičně spojováno s již zmiňovaným Mistrem Křišťanem z Prachatic.¹⁰ Zavedení národního jazyka do oblasti lékařské literatury, která doposud byla doménou latiny, není pouze mezníkem pro jazykovědný výzkum české lékařské terminologie, ale znamená i vznik a ustálení nového typu zdravotnických spisů. Zatímco latinsky psaná díla pocházela z per univerzitních mistrů a jejich studiím se mohl zabývat pouze latiny znalý člověk, u česky psaných spisů mohl být autorem i čtenářem kdokoliv gramotný a ovládající českou řeč. Protože latina byla i nadále univerzitním jazykem, psali univerzitní učitelé a jejich studenti své odborné texty stále v latině. Čeština byla jazykem laiků, negraduovaných empiriků, a proto středověké a novověké staročeské sborníky nepatří mezi díla vzniklá v univerzitním prostředí a ani nejsou určeny univerzitně vzdělaným medikům ovládajícím latinu. Převládá v nich zaměření na praxi před teorií. Představují svébytnou směsicí lidového léčitelství se zlidovělou podobou univerzitního lékařství.¹¹

Obsahová skladba sborníků bývá u všech zpravidla obdobná. Jejich součástí bývá různě rozsáhlý soubor léčebných procedur k nejrůznějším neduhům, dále texty o flebotomii, pojednání o životosprávě (*regimina sanitatis*), dále uroskopická a profylaktická pojednání, pozornost je věnována i humorální teorii a divotvorným substancím (např. hadí kůže). Dalšími častými součástmi sborníků jsou herbáře, lapidáře, astronomické a astrologické texty (kalendáře, horoskopy). Do některých sborníků pronikly i texty, které tematicky nespádají do kategorie zdravotnické literatury. Jsou to například zemědělské a hospodářské instrukce, veterinární pojednání nebo kuchařské recepty.¹²

Vedle samotné terapeutické části obsahuje velvarský rukopis i herbář a pojednání o štěpování ovocných dřevin. Zcela nepochybně je Velvarská lékařská kniha z konce 16. století

---

⁹ Bedřiška WIŽDÁLKOVÁ, *Glosy na okraj Lékařských knih Mistra Křišťana*, s. 475.

¹⁰ Alena M. ČERNÁ, *Staročeské názvy chorob*, s. 14.

¹¹ David TOMÍČEK, *Víra, rozum a zkušenost v lidovém lékařství pozdně středověkých Čech*, s. 11.

¹² TAMTÉŽ, s. 11-18.

opisem starší předlohy. Identický se zkoumaným rukopisem je například rukopis nazvaný *Jádro lékařské* z knihovny Národního muzea, sign. I F 11 datovaný do roku 1518.¹³

Zajímavým detailem jsou marginální glosy zachycující zkratku NB (Nota Bene), kterou některý ze čtenářů, nebo možná sám autor, zanechal na několika místech knihy. Celkem se v rukopisu tato značka vyskytuje jedenáctkrát. Poprvé na foliích 39v a 50r, kde je napsána černým inkoustem a dále na foliích 108r, 109v, 111r, 111v, 112r, 113r, 113v, 114r a 114v, kde jsou značky připsány patrně olovenou tyčinkou.¹⁴ Všech devět glos psaných olovenou tyčinkou se nalézají v herbáři a pokaždé v místech, kde se pojednává o léčbě očních problémů. Je tedy možné, že jejich autor mohl sám trpět nějakým očním onemocněním a představované rady úspěšně vyzkoušel, nebo se mu zdály natolik zajímavé, že se je teprve vyzkoušet chystal. Nebo je tam mohl vepsat někdo, kdo měl ve svém okolí takto nemocného člověka a léčba byla vyzkoušena na něm.

2. Historický obraz Velvar do vypuknutí třicetileté války

Velvary jsou malé středočeské město ležící přibližně 11 km severovýchodně od Slaného a 6 km severozápadně od Kralup nad Vltavou. Vznikly jako tržní osada při cestě spojující Prahu s Horní Lužicí a se Saskem.

Nejstarší písemná zmínka o velvarské osadě pochází z 1. června 1282, kdy ji jmenuje (villa Welwar) vyšehradský probošt Petr společně s dalšími statky (např. Koleč, Týnec, Zákolany), jako majetek vyšehradské kapituly.¹⁵

Karel IV. potvrdil v listině z 13. května 1356 privilegia a majetek vyšehradské kapitule. Ve výčtu kapitulního majetku jsou Velvary opět jmenovány (villa Veluari).¹⁶ Poté Velvary přešly do správy nejvyššího pražského purkrabí a byly povýšeny na městečko. Není známo, kdy přesně a za jakých okolností došlo k těmto změnám, ale patrně se to odehrálo ještě během Karlova života někdy po roce 1356.¹⁷

---

¹³ KNM, sign. I F 11, ed. Alena M. ČERNÁ, online edice na stránce Vokabulář webový, URL:

<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni/edice/beeb9fe8-b0a9-4ad5-ae1d-62820fc19251/plny-text/bez-aparatu/folio/303>

¹⁴ Ivan HLAVÁČEK, *Úvod do latinské kodikologie*, Praha 1994, s. 53.

¹⁵ Josef EMLER, *RBM II (1253-1310)*, Praha 1882, s. 549.

¹⁶ Bedřich MENDEL, *RBM VI (1355-1363), fasciculus I, II*, Praha 1928, s. 188-189.

¹⁷ František VACEK, *Paměti královského města Velvar*, Praha 1884. Čerpáno z elektronické verze, URL: <http://www.veprek.cz/PametiVelvary.html> (uloženo do počítače 11. dubna 2010), s. 127.

O dějinách Velvar v době husitských válek neexistují souvislejší informace. Městem protáhl s vojskem Jan Žižka v květnu 1421 a Prokop Holý v roce 1431. Velvary připadly po rozdělení majetku pražského purkrabství Starému Městu pražskému a dostaly se na panskou stranu.¹⁸

K povýšení Velvar na město došlo až za vlády Vladislava II. Jagellonského, který tak učinil privilegiem ze 4. dubna 1482. Tímto privilegiem obdržely Velvary právo zbudovat opevnění, získaly mílové právo na prodej soli, výrobu sladu, prodej piva a řemeslnou výrobu, získaly právo na dvoutýdenní výroční trh na den Sv. Šimona a Judy a směly vybírat poplatky a cla. V dalším privilegiu z roku 1497 povolil Vladislav městu Velvary používat při právních pořízeních červený vosk.¹⁹ Přestože měly Velvary značná privilegia, která jim byla opakovaně potvrzována českými králi, z právního hlediska nepatřily po svém povýšení na město do kategorie měst královských. Jejich správu nevykonával královský podkomoří, ale nejvyšší pražský purkrabí.²⁰ Velvary patřily do skupiny komorních měst, kam dále patřily například Hradčany, které rovněž spravoval nejvyšší purkrabí. Komorní města se často svými privilegii blížila postavení královských měst, přesto nepatřila mezi třetí stav a bývala zatížena robotou.²¹ Kuča nepřesně uvádí, že se Velvary staly královským městem od roku 1592. Píše, že v roce 1592 byly Velvary vyjmuty z podřízenosti nejvyššímu pražskému purkrabství a přešly do pravomoci královského podkomořího, čímž byly postaveny na roveň královským městům.²² Je třeba zdůraznit, že se jednalo o ojedinělou situaci. Dne 31. srpna 1592 zemřel nejvyšší purkrabí Vilém z Rožmberka a než byl ustanoven jeho nástupce, byl obnovou velvarské městské rady skutečně pověřen královský podkomoří, který do Velvar vyslal jako svého zástupce hofrychtěře Matesa Prekla z Proksdorfu. Avšak po dosazení nového nejvyššího pražského purkrabí spadaly Velvary opět pod jeho pravomoc.²³ Od té doby město Velvary rádo samo sebe nazývalo královským, ale výslovného jmenování královským městem se dočkalo až v majestátech Marie Terezie a Josefa II.²⁴

Konfesionálně se Velvary plně přiklonily k utrakvismu a v druhé polovině 16. století se ve městě začalo šířit i luteránství, které měl na počátku 70. let zavádět velvarský kněz Jan. Roku 1572 byl Jan povolán před konzistoř pod obojí, aby vysvětlil, proč nevystavuje

¹⁸ Otakar ŠPECINGER a kol., *Velvary - Kapitoly z dějin královského města*, MÚ Velvary 2008, s. 14.

¹⁹ Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku VIII*, Praha 2011, s. 215.

²⁰ Antonín HAAS, *Městské zřízení ve Velvarech před třicetiletou válkou*, in: SSH 3, Praha 1959, s. 6.

²¹ Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst I*, Praha 1890, s. 26-27.

²² Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku VIII*, s. 215.

²³ František VACEK, *Paměti královského města Velvar*, s. 29-30.

²⁴ Otakar ŠPECINGER a kol., *Velvary - Kapitoly z dějin královského města*, s. 16.

monstranci, nenosí tonsuru a nosí aksamitový plášť. Jako důvod toho, proč si neváží monstrance, uvedl, že mu ji velvarští měšťané nechtějí vydat. Winter tuto událost interpretuje tak, že Jan ve Velvarech „*pilně zaváděl řády lutherské*“, ale když byl předvolán: „*Svedl tedy svou reformaci moudře ale nestatečně na měšťany.*“²⁵ O osudu velvarské monstrance víme, že se roku 1597 velvarští radní tajně dohodli, že ji v utajení prodají do Drážďan. Peníze získané z prodeje (136 kop gr. míš.) byly určeny pro dokončení klenby kostela sv. Kateřiny, který byl v roce 1580 poničen požárem. O tom, zda ve velvarském děkanském kostele byla nějaká další monstrance, nejsou žádné zprávy. Vacek k tomuto uvádí: „*(...) soudíme z jiných okolností, že tenkrát vůbec nebylo již potřebí podobných nádob kostelních, poněvadž správa duchovní ve Velvarech nebyla již více katolická, nýbrž protestantská. Bylo-li též rok s dostatek peněz na zakoupení celých vesnic, mohlo se i klenutí kostelní jiným nákladem opatřiti nežli prodejem starobylé monstrance.*“ Důvodem, proč prodej monstrance měl být utajen, bylo údajně to, že obyvatelé Velvar nebyli „novotám“ tolik nakloněni, jako členové jejich městské rady.²⁶

Ve Velvarech sídlil děkan při chrámu sv. Kateřiny, ale neví se přesně, kdy byl místní farář povýšen do této funkce. V 16. století bylo pro Velvary charakteristické časté střídání duchovních správců, které bylo zapříčiněno neshodami s obcí a také nepříliš lukrativním obročím.²⁷ O tom, že s velvarskými duchovními byly občas problémy, svědčí zprávy z pražské dolní konzistoře. V roce 1572 měl být do Velvar poslán kněz Jan Vodička jako farář, ale konzistoř po něm požadovala, aby s sebou nebral svoji ženu a děti. Ten to slíbil jediné pod podmínkou, že to jeho ženě oznámí přímo sám pan administrátor.²⁸ O dva roky později byl před dolní konzistoř povolán velvarský farář Prokop, aby vysvětlil, proč se popral s vepřeckým farářem Jakubem kvůli Jakubově kuchařce. Jako vysvětlení incidentu uvedl, že dal kuchařce „přes hubu“ a farář Jakub mu za to dal pohlovek a on mu to vrátil.²⁹ Rváčem byl ostatně i litoměřický děkan Adam, který v roce 1586 v opilosti napadl a zranil šavlí velvarského měšťana Petra Chamradí, který se zrovna vracel domů s nákladem vína z Litoměřic.³⁰

Celé 16. století a začátek století následujícího bylo pro Velvary obdobím prosperity, které násilně přerušila třicetiletá válka. Dokladem toho je rozrůstání městského majetku v této době. Velvary skupovaly okolní statky i celé vesnice, v polovině 16. století dokonce úplně

²⁵ Zikmund WINTER, *Život církevní v Čechách I*, Praha 1895, s. 168, 386.

²⁶ František VACEK, *Paměti královského města Velvar*, s. 46-47.

²⁷ TAMTÉŽ, s. 40-48.

²⁸ Zikmund WINTER, *Život církevní v Čechách II*, Praha 1896, s. 637.

²⁹ TAMTÉŽ, s. 605.

³⁰ František VACEK, *Paměti královského města Velvar*, s. 46.

pohltily sousední Malovary, které byly původně starší a větší osadou než Velvary a měly i vlastní farní kostel.³¹

Doba předbělohorská přinesla i stavební rozvoj města. Ve Velvarech působili od roku 1579 italsí stavitelé, kteří vtiskli městu renesanční podobu. Prvními Italy ve Velvarech byli bratři Bartolomeo a Pietro (Bartoloměj Vlach a Petr Vlach). V polovině 90. let 16. století ve městě působil i jejich synovec Santini Malvazione. Bartoloměj Vlach opravoval gotický kostel sv. Kateřiny po požáru v roce 1580 a v tom samém roce postavil údajně na starších základech Pražskou bránu, která se jako jediná z městských bran dochovala až do dnešní doby. Santini Malvazione postavil několik domů na náměstí, městský špitál, pivovar, ale jeho největším dílem byla stavba hřbitovního kostela sv. Jiří za Pražskou bránou v letech 1613 - 1616. V roce 1618 zahájil Malvazione stavbu radnice (čp. 1), ale stavbu záhy přerušila třicetiletá válka.³² Z velvarských domů stojí za povšimnutí dva honosné měšťanské domy na náměstí Krále Vladislava, čp. 8 a čp. 57,³³ které prošly pozdně renesanční přestavbou kolem roku 1600.³⁴

Dokladem měšťanské kultury té doby byl vznik literátského bratrstva kolem roku 1560, které doprovázelo svým zpěvem při bohoslužbách. Tento spolek po sobě zanechal iluminovaný rorátník datovaný do devadesátých let 16. století, který se zachoval do současnosti a je uložen v SOkA Kladno. Kromě literátského bratrstva působilo současně ve Velvarech i Mariánské bratrstvo, které mělo na starosti pořádání jitřních mší k Panně Marii.³⁵

Třicetiletá válka měla na Velvary těžký dopad. Město se připojilo ke stavovskému povstání a hned druhý den po bitvě na Bílé hoře bylo vyplněno císařským vojskem.

---

³¹ Otakar ŠPECINGER a kol., *Velvary - Kapitoly z dějin královského města*, s. 17-20.

³² TAMTÉŽ, s. 17.

³³ Historií velvarských domů se dlouhodobě a podrobně zabýval místní rodák, kronikář města a starosta Velvar z let 1910 – 1919 MUDr. Rudolf Čermák (1867-1931), který vytvořil *Místopis města Velvar*. Místopis, který vycházel nákladem Městské spořitelny ve Velvarech v letech 1936-1939, popisuje historii domů seřazených podle čísel popisných od čp. 1 do čp. 116. Místopis domů od čp. 117 do čp. 135 byl Čermákem rovněž zpracován, ale nebyl nikdy vydán. Jeho originál je uložen v Čermákově pozůstalosti v SOkA Kladno a jeho strojopisová kopie je k dispozici v Městském muzeu ve Velvarech, kde je uložena jako složka obsahující volné listy seřazené podle čísel domů.

³⁴ Emanuel POCHE a kol., *Umělecké památky Čech 4 (T-Ž)*, Praha 1982, s. 209.

Kompletní soupis památkově chráněných objektů ve Velvarech je možné zobrazit pomocí vyhledávače Národního památkového ústavu, URL:

<http://monumnet.npu.cz/pamfond/list.php?hledani=1&KrOk=Ok&HiZe=%C8&VybUzemi=1&sNazSi dOb=Velvary&Adresa=&Cdom=&Pamatka=&CiRejst=&Uz=B&PrirUbytOd=3.5.1958&PrirUbytDo=1.5.2012&KodKr=21&KodOk=2103>

³⁵ Karel VEVERKA, *Velvarský rorátník*, in: Slánský obzor 16 (116), Slaný 2009, s. 61-66.

V průběhu války byly Velvary vydrancovány ještě několikrát. Na konci třicetileté války byly Velvary jako mnoho dalších měst a vesnic vylidněné a zničené.³⁶

3. Co skrývají měšťanské knihovny

Raný novověk přinesl významnou proměnu vztahu člověka ke knize. Ve středověku nebyla kniha levnou záležitostí, jejíž vlastnictví si nemohl dovolit každý. Také znalost čtení nebyla určena pro každého, byla spíše výsadou duchovního stavu a inteligence, která prošla nějakým typem vzdělání, v nejlepším případě univerzitním. Díky vzniku a rozvoji knihtisku a rozšířením gramotnosti vlivem měštských partikulárních škol i činností domácích učitelů mezi širší vrstvy obyvatelstva se knihy staly běžnou součástí života raně novověkého člověka. Nákladné kodexy, které si mohla dovolit pouze nejbohatší vrstva společnosti, vystřídal finančně a na trhu dostupné tištěné knihy všelijakých žánrů, které měly za cíl vzdělávat nebo jen bavit své čtenáře. Knihy pronikly do šlechtického, měšťanského a postupně i do venkovského prostředí. Zvláště šlechtické a klášterní knihovny³⁷ nabývaly úctyhodných velikostí a sloužily mimo jiné jako výraz kulturní reprezentace jejich majitelů.³⁸

Přestože v 16. století získaly tištěné knihy výraznou početní převahu nad rukopisnými knihami, rukopisná produkce neustala.³⁹ I nadále se pořizovaly opisy starších rukopisných prací, ale mohly být pořizovány i opisy tištěných originálů.

Stěžejní pramen pro zkoumání držby knih v měšťanském prostředí představují knihy kšaftů a inventáře pozůstalostí, protože na rozdíl od šlechtických nebo klášterních knihoven, se měšťanské knihovny zpravidla nezachovaly do současnosti. V knihách kšaftů se zmínky o knihách objevují spíše jen v těch případech, kdy pro testátora byly z nějakého důvodu důležité a on jim chtěl v závěti věnovat pozornost. Oproti tomu pozůstalostní inventáře většinou knihy zachycují, pokud je měšťan vlastnil. Pražské měšťanské knihovny předbělohorské doby, částečně 17. a 18. století byly již prozkoumány.⁴⁰ Vlastnictví knih v předbělohorské době je

---

³⁶ František VACEK, *Paměti královského města Velvar*, s. 49-62.

³⁷ K historii knihoven a knihovnictví: Jiří CEJPEK – Jan ČINČERA – Ivan HLAVÁČEK – Pravoslav KNEIDL, *Dějiny knihoven a knihovnictví*, Praha 2002.

³⁸ Marie RYANTOVÁ, *Čtenář*, in: *Člověk českého raného novověku*, edd. Václav Bůžek – Pavel Král, Praha 2007, s. 398-402.

³⁹ Ivan HLAVÁČEK, *Úvod do latinské kodikologie*, s. 30.

⁴⁰ Jiří PEŠEK, *Knihy a knihovny v kšaftech a inventářích pozůstalostí Nového Města pražského v letech 1576-1620*, *Folia Historia Bohemica* 2/1980, s. 247-282; Jiří POKORNÝ, *Knihy a knihovny v inventářích pražských měšťanů v 18. století (1700-1784)*, *Acta Universitatis Carolinae Pragensis* 23/1988, s. 41-64.

v pražských městech možné předpokládat přibližně u jedné čtvrtiny až poloviny měšťanů, přičemž velikost jednotlivých knižních souborů nepřesahovala v naprosté většině případů sto svazků. V ostatních městech nebyla držba knih tak častá a její výzkum nebyl ještě dostatečně proveden. Například v Lounech vlastnila knihovnu před Bílou horou asi jedna osmina měšťanů.⁴¹ Vlastníky knih nebyli pouze příslušníci městských elit, ale i řemeslníci nebo obchodníci.⁴² Protože se kniha stala pro měšťany předmětem snadno dostupným, není možné usuzovat na základě vlastnictví knih o majetnosti měšťana. Luxusním předmětem byla pouze v případě speciálního provedení, jako byla například drahá a umělecky provedená vazba. Vlastníky nejrozsáhlejších knih je třeba hledat v řadách městské inteligence (úředníci, radní a příslušníci svobodných povolání), která většinou získala univerzitní vzdělání.⁴³

V předbělohorské době je výrazný nárůst počtu knih v městském prostředí sledován od poloviny 70. let, kdy v pozůstalostech nepřevažují knihy v řádu jednotlivin (tj. jeden až tři kusy), ale větší či menší knihovny čítající desítky, vzácněji i více než sto svazků.⁴⁴

Pro pražská města v letech 1576 až 1620 byly z více než tisíce pozůstalostních inventářů zjištěny informace o 13 tisících knihách, z nichž pouze u jedné třetiny je možné určit název, jméno autora nebo téma knihy. Mezi těmito identifikovanými svazky se nejčastěji vyskytují díla náboženská, právnícká, díla antických klasiků, literatura o historii, cestopisy a další zábavná literatura. V menší míře je v pražských inventářích zastoupena i zdravotnická literatura, která tvoří zhruba 6 % z celkového počtu identifikovaných knih, tj. asi 240 svazků. Zdravotnické knihy jsou většinou doloženy jako jednotliviny (tj. jeden až tři svazky), jejich větší soubory nebo přímo specializované zdravotnické knihovny jsou méně časté. Nejrozšířenější zdravotnickou knihou v pražských knihovnách byl Mattioliho *Herbář*. Oblíbený byl i *Gruntovní a dokonalý regiment zdraví* od Jana Koppa z Raumenthalu. Mnoho knih není možné přesně určit, protože byly v inventářích nazvány pouze jako „knih lékařská“ bez konkrétního určení. Pod tímto názvem se mohou ukrývat nejrůznější lékařská kompendia, porodnické spisy, morní spisy, pojednání o pouštění žilou, regimenty zdraví nebo třeba herbáře. V měšťanských knihovnách nebyly zastoupeny pouze bohemikální zdravotnické

---

⁴¹ Výzkumem lounských měšťanských knihoven se zabývala: Olga FEJTOVÁ, *Lounské měšťanské knihovny v době předbělohorské*, Sborník Okresního archivu v Lounech 4/1991, s. 3-23.

⁴² Marie RYANTOVÁ, *Čtenář*, s. 402, 409.

⁴³ Jiří PEŠEK, *Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547-1620*, Praha 1993, s. 77-78.

⁴⁴ TAMTÉŽ, s. 67-69.

spisy, ale i cizojazyčná díla antických a středověkých lékařských autorit a také aktuální zahraniční tvorba.⁴⁵

Pešek ve své studii vydělil tři typy měšťanských knihoven obsahujících zdravotnickou literaturu. Tím nejčastějším jsou knihovny obsahující jeden až tři svazky různých lékařských knih včetně herbářů, apatyk a regimentů zdraví. Druhý typ představují knihovny zájemců o přírodní vědy, kde se vedle alchymistických, chemických a přírodovědných spisů vyskytují i spisy zaměřené na lékařství. Posledním typem jsou knihovny odborníků – lékařů, apatykářů a bradýřů. Z let 1577 až 1603 jich je v pražských městech doloženo deset. Přestože jsou tito profesionálové tvůrci nejobsáhlejších podchycených souborů zdravotnických knih, tvoří lékařská literatura jen menší část jejich vlastních knižních souborů. Mezi nimi například knihovna lékaře Jakuba Kodycilla z Tulechova obsahovala 14 lékařských spisů z celkových 250 knih v inventáři z roku 1577. Příkladem apatykářské knihovny je knihovna Martina Behma z Paumberka, který zemřel v roce 1587. Bradýřské knihovny se ve sledovaném období podařilo doložit tři. Jeden z nich, malostranský bradýř Michal Purkmeistr z Weysensteyna, po sobě roku 1598 zanechal dokonce kvantitativně nejobsáhlejší soubor zdravotnické literatury z pražských inventářů obsahující 37 odborných knih.⁴⁶

4. Svědectví pozůstalostních pramenů

Výzkum pozůstalostního řízení, pro který jsou hlavními prameny testamenty a inventáře pozůstalostí, je již od druhé poloviny 19. století v oblasti zájmů badatelů, kteří se snaží nahlédnout do života lidí žijících a umírajících před několika staletími. Testamenty a pozůstalostní inventáře představují jedinečný zdroj informací pro poznání běžného života tehdejších lidí i společnosti jako celku, prozrazují jejich majetkové, společenské a rodinné poměry. Zvláště inventáře pozůstalostí nám umožňují poznat, jak vypadalo vybavení tehdejších domácností.⁴⁷

Hlavní prameny pro poznání velvarské testamentární praxe představují tzv. *Knihy kšaftovní města Velvar*⁴⁸ a tzv. *Knihy sirotčí*.⁴⁹ Několik kšaftů je zapsáno v tzv. *Knize paměti*

---

⁴⁵ Jiří PEŠEK, *Zdravotnická literatura v pražských měšťanských knihovnách přelomu 16. a 17. století*, in: DP 7/1, Praha 1987, s. 236-250.

⁴⁶ TAMTÉŽ, s. 236-238.

⁴⁷ K pozůstalostní praxi a agendě předbělohorské doby na příkladě královských měst severozápadních Čech: Michaela HRUBÁ, „*Nedávej statku žádnému, dokud duše v těle*“, Ústí nad Labem 2002.

⁴⁸ SOKA Kladno, AM Velvary, *Knihy kšaftovní města Velvar*, č. 19.

⁴⁹ TAMTÉŽ, *Knihy sirotčí*, č. 7.

věcí hodných, obzvláštních a obecních,⁵⁰ v tzv. *Knize památné*⁵¹ a v tzv. *Knize velikého soudu zahájeného*.⁵² Prošli jsme všechny velvarské testamety a inventáře pozůstalostí do roku 1620, ale je třeba podotknout, že se pro nás nejedná o hlavní prameny, a proto jsme v nich pátrali pouze po knihách a nesnažili jsme se o jejich rozbor.

Knihy kšaftovní města Velvar byly založeny roku 1595 a poslední zápis v nich je z roku 1775. Do roku 1620 (včetně) je v nich zaznamenáno přes čtyři desítky testamentů. Pouze v jediném z nich se nám podařilo mezi odkazovaným majetkem naleznout knihy. Jedná se o kšaft Jiřího Netolického⁵³, dlouholetého městského radního a staršího bratra ve velvarském literátském spolku. Netolického kšaft z 26. září 1604 je obsahově i stylisticky zajímavý. Netolický v kšaftu „umořil“ svoji svatební smlouvu a vlastní manželce v něm nic neodkázal a tento počín zdůvodnil tím, že ihned od svatby se jeho manželka Anna nechovala řádně, protože ho nechtěla poslouchat, ani se o něj starat. Když těžce onemocněl v době, kdy stavil dům, manželka ho „*ani jedním penízem založiti a opatrovati nechtěla*“. Ale co bylo ještě horší, Netolický prozrazuje, že: „*A nadto výš, o mé nezdraví stojíc, mne o oko s druhau sausedau pripravila.*“ Z toho důvodu rozdělil Netolický svůj majetek mezi literátské bratrstvo (dědina nazývaná Propilka), školu (štěpnice, ze které se každý rok odvádí poplatek velvarskému děkanovi) a nějakou Judith? (kus dědiny, zahrádku a ložní prádlo). O knihách se zmiňuje takto: „*Knězi Janovi p. děkanovi rakovnickému všecky knihy kterékoliv mám.*“ Z kšaftu se tedy nedozvíme, jaké knihy Jiří Netolický vlastnil, ale zřejmě jich bylo větší množství. Vzhledem k tomu, že je v kšaftu vůbec uvedl a navíc odkázal duchovnímu, můžeme předpokládat, že měl ke svým knihám hlubší vztah a nebyl mu jejich osud úplně lhostejný.

Přestože jsme jiný případ knih jako předmětu pozůstalostní praxe v kšaftovních knihách do roku 1620 neodhalili, je v několika kšaftech jedna kniha přece jen opakovaně zmiňována, ačkoliv v jiném kontextu. Tou knihou je graduál literátského bratrstva. Nalezli jsme celkem dva měšťany v kšaftovních knihách a jednu měšťanku v knize zahájeného soudu, kteří odkázali určitou sumu na zhotovení této knihy. První z nich je Markyta Blažková vdova po Blažkovi bečváři, která 5. října 1584 odkázala literátům na graduál deset kop míšeňských.⁵⁴ Druhým byl Jan Hořávka, který odkázal „*bratřině literátský na graduál*

---

⁵⁰ SOKA Kladno, AM Velvary, *Knih paměti věcí hodných, obzvláštních a obecních*, č. 5.

⁵¹ TAMTÉŽ, *Knih památná (Liber memorialis)*, č. 1.

⁵² TAMTÉŽ, *Knih velikého soudu zahájeného* (nepřesně nadepsaná *Liber donationum inter viru at uxorem sub lit. A.*), č. 1.

⁵³ TAMTÉŽ, *Knihy kšaftovní města Velvar*, fol. 27r-28r.

⁵⁴ TAMTÉŽ, *Knih velikého soudu zahájeného*, fol. 176v.

padesáte kop“ v kšaftu z 6. října 1597.⁵⁵ Posledním byl Václav Novoměstský 25. července 1598. Ten svoje odkázání zkonkretizoval, když odkázal čtyři kopy grošů na „*vymalování některého slova v graduále*“.⁵⁶ Ve fondu Archiv města Velvary je uchováván jeden exemplář iluminovaného zpěvníku rorátních (adventních) zpěvů.⁵⁷ Papír rorátníku pochází z Norimberku a dobu jeho vzniku je možné stanovit na rok 1591.⁵⁸ Vacek uvádí, že iniciály a písmo tohoto zpěvníku mají shodné provedení s vydáním Bible kralické z roku 1596.⁵⁹ Časově tedy tento rorátník zapadá do období, ve kterém velvarští měšťané odkazovali peníze na zhotovení graduálu. Možná se jedná přímo o něj, možná vlastnil velvarský literátský spolek podobných knih více a zachovala se pouze tato.

Václav Novoměstský patřil se svojí manželkou Annou mezi bohaté měšťany a oba dva byli spjati s erbovním měšťanským rodem Čtyřkolských z Volovice,⁶⁰ kteří v tu dobu žili v Litoměřicích. Václav měl před Annou za manželku Ludmilu Čtyřkolskou, která byla posledním žijícím členem rodu Čtyřkolských ve Velvarech. Anna pocházela z Litoměřic a její nevlastní otec byl Mistr Eliáš Čtyřkolský z Volovice. Mistr Eliáš měl syna Daniela, který vystudoval medicínu.⁶¹ Když Václav Novoměstský zemřel, byla jeho manželka těhotná. Narození dítěte znamenalo vždy velkou událost, která se očekávala s obavami, protože úmrtnost rodiček i dětí během samotného porodu i na následky poporodních komplikací byla vysoká.⁶² Ve strachu o svůj život, sepsala Anna Novoměstská 4. listopadu 1598 vlastní kšaft⁶³ a nechala pořídit inventář veškerého majetku. A tím se dostáváme k poslední zmínce o knihách ve velvarské pozůstalostní praxi. Ve svém kšaftu odkázala jmění synovi Samuelovi a nenarozenému dítěti rovným dílem. V případě, že by novorozeně, ale i její starší syn Samuel zemřeli, měli přijít na řadu další dědicové, mezi nimi Annin nevlastní bratr, graduovaný lékař Daniel Čtyřkolský z Volovice. O knihách se v kšaftu nemluví, ale to, že Anna Novoměstská knihy vlastnila, prozrazuje inventář zapsaný v Knihách sirotčích.⁶⁴ Annin pozůstalostní inventář je v porovnání s ostatními velvarskými inventáři poměrně bohatý a obsáhlý, kromě peněz, hospodářských zvířat a náčiní, běžných předmětů jako bylo šatstvo, ložní prádlo a

---

⁵⁵ SOKA Kladno, AM Velvary, *Knihy kšaftovní města Velvar*, fol. 12r.

⁵⁶ TAMTÉŽ, fol. 15r.

⁵⁷ K velvarskému rorátníku: Karel VEVERKA, *Velvarský rorátník*, in: Slánský obzor 16, Slaný 2009, s. 61-66.

⁵⁸ Charles Moise BRIQUET, *Les Filigranes. Dictionnaire historique des margues du papier*, číslo 921, URL: <http://www.ksbm.oeaw.ac.at/scripts/php/loadWmIcons.php?rep=briquet&IDsubtypes=83&lang=fr>

⁵⁹ František VACEK, *Paměti královského města Velvar*, s. 98.

⁶⁰ Josef ČERMÁK, *Šlechtické a erbovní rodiny velvarské v XVI. a XVII. věku*, in: ČSPSČ, VI/1898, s. 13, VII/1899, s. 106.

⁶¹ Rudolf ČERMÁK, *Místopis města Velvar*, s. 250-251.

⁶² Richard van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku I*, Praha 1999, s. 84-89.

⁶³ SOKA Kladno, AM Velvary, *Knihy kšaftovní města Velvar*, fol. 17r-19v.

⁶⁴ TAMTÉŽ, *Knihy sirotčí*, fol. 107r-109v.

cínové nádoby, obsahuje i soubor luxusních předmětů z drahých kovů a jiných vzácných materiálů. O knihách se v něm dočteme, že: „*Knihy v truhle složené zůstávají.*“ Takže ani v tomto případě se neuvádí tituly a počet knih. Nejhorší obavy Anny Novoměstské se vyplnily, protože ještě dříve než uplynuly tři týdny od sepsání jejího kšaftu, byla i se svým dítětem po smrti. Mistr Eliáš Čtyřkolský podal proti jejímu kšaftu odpor, ale nakonec ho stáhl. Annin syn Samuel totiž také zemřel a ostatní dědicové se navzájem dohodli.

Knihy sirotčí založené roku 1577, obsahují do roku 1620 řadu pozůstalostních inventářů, ale knihy se nám podařilo nalézt pouze v případě Anny Novoměstské. Inventář pozůstalosti druhého odhaleného velvarského vlastníka knih Jiřího Netolického není v Knihách sirotčích uveden, protože Jiří zemřel v pozdějším věku („*já člověk již věku sešlého*“)⁶⁵, který po sobě nezanechal nezletilé sirotky a snad ani žádné dospělé potomky.

5. Doklady péče o nemocné a potřebné v předbělohorských Velvarech

Protože hlavním předmětem našeho zájmu je lékařský rukopis z konce 16. století, nemůžeme opominout téma velvarského zdravotnictví té doby. Bohužel o této problematice prameny mlčí. Z velvarských městských knih se nám nepodařilo s jistotou zjistit, jestli v době předbělohorské působil ve Velvarech nějaký zdravotník, ať už lékař, apatykář, bradýř nebo třeba porodní bába. Jediné jméno, u kterého se musíme zastavit, je Jiří Pechar (před 1530 – 1582) zvaný Dryáčník. Pechar byl člověk velice zámožný a svým odkazem k velvarskému záduší se postavil do čela největších velvarských dobrodinců. Ve velvarských městských knihách se jeho jméno začalo objevovat od čtyřicátých let v souvislosti s majetkovými převody.⁶⁶ Podle Josefa Čermáka nepocházel Pechar z Velvar, ale nejspíše z Prahy, protože byl údajně spřízněný s pražskou rodinou Vartovských z Varty.⁶⁷ V roce 1554 byl již ženatý Kateřinou,⁶⁸ která vlastnila velký nárožní dům na náměstí, který má dnes číslo popisné 57 a patří k nejvýstavnějším velvarským renesančním domům. Tento „Dryáčnickovský dům“, jak se mu začalo říkat, držel Pechar až do své smrti.⁶⁹ V roce 1563 se podruhé oženil se

⁶⁵ SOkA Kladno, AM Velvary, *Knihy kšaftovní města Velvar*, fol. 27r.

⁶⁶ Nejstarší nalezený záznam je z roku 1546: SOkA Kladno, AM Velvary, *Knihy velikého soudu zahájeného*, fol. 74r.

⁶⁷ Josef ČERMÁK, *Kostel sv. Jiří ve Velvarech*, in: Městská spořitelna ve Velvarech 1934, s. 9. Čermák tuto informaci vyčetl z tzv. *Červené knihy trhové*, dnes SOkA Kladno, AM Velvary, č. 3, fol. 168.

⁶⁸ SOkA Kladno, AM Velvary, *Knihy velikého soudu zahájeného*, fol. 110r-110v.

⁶⁹ Rudolf ČERMÁK, *Místopis města Velvar*, s. 144.

Salomenou.⁷⁰ Od roku 1553 se začal Jiří Pechar objevovat mezi členy městské rady (dále v letech 1554, 1560, 1567, 1576, 1577, 1578, 1581, 1582).⁷¹

O tom, proč se Jiříkovi Pecharovi říkalo „Dryáčník“, městské knihy neříkají nic. Josef Čermák píše: „*Ta přezdívka vztahovala se jistě na jeho povolání. V XVI. století byl nazýván dryáčníkem ten, kdo připravoval léky, dryáky a kdo je prodával.*“⁷² Nám se toto tak jednoznačné nezdá, protože není možné s jistotou tvrdit, že byl skutečně výrobcem dryáků. Pokud by tomu tak bylo, pak by Jiří Pechar patřil do kategorie lidí zabývajících se zdravím. Dryák je léčivé kompozitum složené z rozetřených bylin, které údajně vynalezl lékař císaře Nerona Andromachos Krétský. Používal se při otravě jedem, při kousnutí nebo štípnutí od zvířat. Ve středověku se stal velmi oblíbeným a byl považován v podstatě za univerzální lék. Název dryák se vžil jako označení léku vůbec, mohly tak být nazývány různé údajně zázračné léky a léky, které jejich prodejci vychvalovali, přestože nefungovaly a byly spíš zdraví nebezpečné.⁷³ Přezdívky měšťanů podle jejich povolání nejsou neobvyklá, i když může být obtížné posuzovat, kdy se jedná o skutečnou profesi a kdy je to již vlastní příjmení, jinými slovy skutečné povolání a měšťanovo přízvisko se nemuselo shodovat. Navíc měšťan mohl mít i příjmení a vedle něj stojící přízvisko označující jeho povolání.⁷⁴ Jméno Pechar (tj. smolař, das Pech)⁷⁵ můžeme považovat za příjmení, protože Jiří Pechar měl bratra žijícího v Novém Strašecí, který se jmenoval Bartoloměj a také používal příjmení Pechar.⁷⁶ Winter uvádí přízvisko „Dryáčnice“ jako příklad jména posměšného až hanlivého. Původně prý nemělo význam nadávky, ale protože „*babičky, co dělávaly dryáky*“ měly špatnou pověst (stejně jako rybníkáři) pro svůj hbitý jazyk, přešlo toto přízvisko do kategorie jmen hanlivých.⁷⁷ V *Ottově slovníku naučném* se dočteme, že dryáčníkem byl výrobce a prodejce dryáků, které prodával a hlasitě vychvaloval zejména na trzích. A pro tuto hlučnou prezentaci a vychvalování zázračných účinků svých produktů, nabylo označení dryáčník přeneseného významu ve smyslu mluvky nebo tlachala.⁷⁸

Ať už Jiří Pechar skutečně připravoval dryáky, nebo získal svou přezdívku z jiných důvodů, zásadním zdrojem jeho příjmů byl spíše jeho vlastní majetek. Pechar vlastnil

⁷⁰ SOKA Kladno, AM Velvary, *Knihla velikého soudu zahájeného*, fol. 139r.

⁷¹ TAMTÉŽ, fol. 122v-173r.

⁷² Josef ČERMÁK, *Kostel sv. Jiří ve Velvarech*, s. 9.

⁷³ *Ottův slovník naučný VIII*, heslo „Dryák“, s. 56.

⁷⁴ Josef BENEŠ, *O českých příjmeních*, Praha 1962, s. 208-209; Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst I*, s. 80-81.

⁷⁵ Dobrava MOLDANOVÁ, *Naše příjmení*, Praha 1983, s. 167.

⁷⁶ SOKA Kladno, AM Velvary, *Knihla paměti věcí hodných, obzvláštních a obecních*, fol. 8r-8v.

⁷⁷ Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst I*, s. 87.

⁷⁸ *Ottův slovník naučný VIII*, heslo „Dryáčník“, s. 56.

svobodný statek za velvarskou Pražskou městskou branou zapsaný v deskách zemských. Když se v roce 1582 nakazil při morové epidemii, rozhodl se svůj majetek za Pražskou branou odkázat velvarskému záduší. Z textu jeho kšaftu z 1. září 1582, který byl na počest tohoto odkázání později zapsán do *Knihy paměti věcí hodných, obzvláštních a obecních*⁷⁹, je patrné, že se jednalo o velký majetek. Pechar uvedl, že si přeje, aby byl za Pražskou branou vystavěn nový kostel, špitál a hřbitov. Tím se stal zakladatelem nového velvarského záduší sv. Jiří. Veškeré příjmy z jeho statku měly plynout k tomuto záduší. Podle Vacka nebyl Pechar první velvarský měšťan, který si ve svém kšaftu přál vybudování špitálu. V roce 1568 odkázal Pavel, syn Jana Makala, na stavbu špitálu dědinu, ale tento kšaft se nám nepodařilo dohledat.⁸⁰ Špitál sloužící jako útočiště pro zchudlé měšťany a hřbitov byly vybudovány rychle. V Knize paměti věcí hodných se v zápise z roku 1587 uvádí, že Václav Novoměstský měl dědinu za Pražskou branou ležící proti špitálu.⁸¹ Hřbitovní kostel sv. Jiří byl vybudován až v letech 1613 až 1616. Kostel, budova špitálu i hřbitov stojí ve Velvarech za Pražskou branou dodnes.⁸²

Ale ani to, že se Jiří Pechar řečený Dryáčník zasloužil o stavbu špitálu ve Velvarech, přímo nenaznačuje, že by měl nějaký užší vztah ke zdravotnictví. Přímé i testamentární mecenášství patřilo mezi typické projevy osobní reprezentace měšťana.⁸³ V tomto případě a nespočtu dalších hraje svou roli zbožnost a křesťanské pojetí lásky k bližnímu.

Důležitou městskou institucí, kde se věnovala péče lidskému tělu a jeho zdraví, byly veřejné městské lázně, které jsou na našem území doloženy od 13. století. Lazebníci a bradýři primárně pečovali o čistotu a vzhled těla, ale kromě toho vykonávali chirurgické úkony včetně zubního lékařství, prováděli flebotomii a hojili rány.⁸⁴ Ve Velvarech jsou lázně doloženy od 50. let 15. století. V Knize památné se v nedatovaném zápisu z druhé poloviny 15. století píše, že: „*Lazebník a sirotek nebožce Ondračkuov vzal 1 kopu grošů a tu zapisuje na lázni...*“⁸⁵ O tom, zda lázně ve městě fungovaly ještě na konci 16. a na začátku 17. století jsme nenašli nic. Epidemie syfilis šířící se od přelomu 15. a 16. století způsobila úpadek veřejných městských lázní.

⁷⁹ SOKA Kladno, AM Velvary, *Knihy paměti věcí hodných, obzvláštních a obecních*, fol. 219r-220v.

⁸⁰ František VACEK, *Paměti královského města Velvar*, s. 25-26.

⁸¹ SOKA Kladno, AM Velvary, *Knihy paměti věcí hodných, obzvláštních a obecních*, fol. 21r.

⁸² Emanuel POCHE a kol., *Umělecké památky Čech 4 (T-Ž)*, s. 209-213.

⁸³ Jiří PEŠEK, *Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547-1620*, s. 61.

⁸⁴ Petr SVOBODNÝ – Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Dějiny lékařství v českých zemích*, s. 31.

⁸⁵ SOKA Kladno, AM Velvary, *Knihy památná*, č. 1, fol. 14r.

6. Hledání písaře (vztah Velvarské lékařské knihy k velvarským městským knihám)

Nejspolehlivějším dokladem toho, že Velvarská lékařská kniha byla vytvořena někým z Velvar, by bylo nalezení té samé písařské ruky v jiné písemnosti prokazatelně velvarské provenience. Takové písemnosti představují městské knihy a aktový materiál vyprodukovaný velvarskou městskou kanceláří. Objev shodného rukopisu by v takovém případě navíc znamenal určitou šanci na identifikaci autora Velvarské lékařské knihy. Znamenalo by to, že jejím autorem je někdo úzce spjatý s městskou kanceláří, nejpravděpodobněji jeden z městských písařů. Pro 16. a počátek 17. století jich známe jménem kolem desítky. V letech 1564 až 1580, tedy v době zahrnující vznik Velvarské lékařské knihy (1574), se v městských písemnostech objevuje jméno písaře Vavřince Vodňanského⁸⁶, který se od sedmdesátých let začal objevovat mezi konšely.⁸⁷

Rukopis autora Velvarské lékařské knihy jsme hledali v sedmi městských knihách uložených ve fondu Archiv města Velvary (*Knih památná, č. 1, Knihy velikého soudu zahájeného, č. 1, Kniha pamětí věcí hodných, obzvláštních a obecních, č. 5, Kniha přijímání městského práva, č. 4, Knihy sirotčí, č. 7, Knihy kšaftovní města Velvar, č. 19, Manuály radní z let 1594-1603, č. 10*). Ani v jedné z nich jsme neobjevili písmo, které by bylo totožné s písmem některého ze tří písařů Velvarské lékařské knihy.

Předmětem naší pozornosti byly taktéž filigrány městských knih, ale ani v tomto případě jsme v žádné z nich nenalezli filigrán, který se vyskytuje na papíru Velvarské lékařské knihy. Nicméně je třeba dodat, že se velvarské městské knihy liší filigránovou výzdobou i mezi sebou navzájem. Papír Velvarské lékařské knihy z konce 16. století je zdoben filigránem ve tvaru květiny. Tento filigrán měří na výšku 11 cm a v nejširším místě měří 4 cm. Pravděpodobně má představovat nerozvinutou růži nebo lilii na dlouhém stonku zakončeném křížkem se čtyřmi listy vycházejícími z části, kde stonek přechází v květ. Filigrán se nám nepodařilo dohledat a tím určit odkud pochází použitý papír.⁸⁸

---

⁸⁶ Antonín HAAS, *Městské zřízení ve Velvarech před třicetiletou válkou*, s. 21.

⁸⁷ SOKA Kladno, AM Velvary, *Knihy velikého soudu zahájeného*, fol. 163v.

⁸⁸ Viz pozn. č. 4; František ZUMAN, *České filigrány XVI. Století*, in: *Památky archeologické* 32, 1922/1923, s. 277-286.

7. Osudy starých tisků velvarské provenience a knihovna děkana Vrány

Kromě dvou zmiňovaných rukopisných knih, tj. Velvarské lékařské knihy a rorátníku uložených v SOkA Kladno, existuje značné množství dalších starých knih, jejichž osud je spjatý s Velvary.

V květnu 2005 Národní knihovna ČR písemně potvrdila SOkA v Kladně, že od něj převzala obsáhlý soubor knih, který byl původně součástí fondu Archiv města Velvary. Celkem archiv knihovně předal 1525 svazků pocházejících z období od 2. poloviny 16. století do konce 1. poloviny 20. století. Z těchto 1525 svazků na 380 knih vzniklo před rokem 1800, přičemž naprostá většina z nich pochází z 18. století. Napočítali jsme pouhých 9 knih z celkových 380 z 16. století a dalších 24 jich bylo vytvořeno ve století následujícím. Jedná se hlavně o staré tisky, ve většině případů náboženského zaměření, jejichž jazykem je převážně latina a němčina, ale nechybí ani čeština.⁸⁹

Knihopis eviduje celkem 61 knih, které se údajně mají nacházet v Městském muzeu Velvary, kde se však nenalézají. Z těchto 61 knih se téměř dvě třetiny dostaly do Národní knihovny. Zbylé knihy, které uvádí *Knihopis*, nejsou uvedeny v soupisu předaných knih a zatím nám není jasné, kde se v dnešní době nalézají.⁹⁰

Městské muzeum Velvary uchovává ve svých sbírkách pouze dva staré české tisky z 16. století, ale ani jeden z nich není uveden v *Knihopisu*. Oba se do muzea dostaly prostřednictvím dvou různých soukromých dárců žijících na Velvarsku. První z těchto tisků nás zaujal, protože se jedná o malou lékařskou knihu, která je složena z několika oddílů (jádro tvoří ilustrovaná *Růženná zahrádka*, dále obsahuje *Spis o nemocech morních Mistra Jana Černého*, pojednání o flebotomii, soubor terapeutických postupů proti různým zdravotním problémům, výklad o lidských povahových typech a drobnější části dalších spisů).⁹¹ Druhá kniha má titulní stranu rukopisně nadepsanou. Jedná se o „*Jana Karyona Kroniku světskou*“

---

⁸⁹ SOkA Kladno, *Potvrzení převzetí knih z knižního fondu AM Velvary do NK z 2. května 2005*. Dokument obsahuje kompletní soupis předaných knih.

⁹⁰ Srovnej *Knihopis digital*, místo uložení „Velvary“, URL:

<http://db.knihopis.org/1.dll?h~=&DD=1&H1=&V1=z&P1=10&H2=&V2=z&P2=2&H3=&V3=o&P3=3&H4=&V4=z&P4=16&H5=Velvary&V5=z&P5=61> s *Manuscriptorium*, heslo „Velvary“, URL:

http://www.manuscriptorium.com/apps/main/index.php?request=show_record_num&param=0&client=&ats=1340285953&mode=&testMode=&sf_queryLine=Velvary&qs_field=0 a SOkA Kladno, *Potvrzení převzetí knih* viz pozn. 138.

⁹¹ MM Velvary, *Lékařská kniha*, umístěna ve stálé expozici. Podle přírůstkové knihy z let 1966-1970 do muzea přijata v roce 1969 od soukromého darce z Bučiny.

vydanou roku 1584 Danielem Adamem z Veleslavína, která na několika místech obsahuje společně vepsaná jména Jan Kutner a I. Mnichowicz? z konce 18. století.⁹²

Je vysoce pravděpodobné, že knihy nebo aspoň jejich velká část, které kladenský archiv předal Národní knihovně, pocházejí z velvarské děkanské knihovny. V druhé polovině 18. století působil ve Velvarech jako kaplan (od 1750), poté jako děkan (od 1761) Václav Vrána (1726, Želiv - 1801, Velvary), který byl na kněze vysvěcen v roce 1749 a o rok později přišel do Velvar.⁹³ Vrána je považován za velkého podporovatele vzdělanosti ve Velvarech a opětovného zakladatele děkanského archivu. Děkan Vrána prokazatelně vlastnil knihovnu čítající minimálně desítky, ale spíše stovky svazků.⁹⁴

Děkanský archiv a s ním i knihovna měly pohnutý osud. V roce 1639 celý děkanský archiv shořel během švédského útoku a další rána přišla po smrti děkana Maximiliána Lodinského v roce 1723, kdy se děkanské knihovny a nově založeného archivu zmocnili Lodinského dědicové, a protože nový velvarský děkan neprojevil zájem o jejich navrácení, většina písemností nenávratně zmizela. Vacek uvádí, že se Vránovi po nástupu do funkce podařilo vykoupit nepatrné zbytky původního děkanského archivu⁹⁵, ale o osudech knihovny nepíše nic konkrétního, kromě zmínky, že děkan Vrána: „*Nejraději meškával v knihovně farní, kterou den ode dne rozmnožoval novými spisy.*“⁹⁶

Podle Manuscriptoria je v Národní knihovně ČR uloženo kolem třiceti knih, které jsou opatřeny vlastnickými přípisů velvarského děkana Václava Vrány (Wencesl. Wrana decani Welvari atd.).⁹⁷ Vzhledem k tomu, že by Manuscriptorium mělo obsahovat katalogové záznamy všech česky psaných starých tisků uložených v Národní knihovně, ale neobsahuje všechny cizojazyčné, bude počet knih opatřený jménem děkana Vrány pravděpodobně ještě vyšší.

Zmínit se o Vránově knihovně pokládáme za velice důležité, protože se nám podařilo najít alespoň zprostředkovanou informaci o tom, že se Velvarská lékařská kniha v této knihovně nacházela. První ředitelkou velvarského muzea byla archivářka Božena Gollová

---

⁹² MM Velvary, *Jana Karyona Kronika světská*, umístěna ve stálé expozici. Podle inventární karty přijata od soukromého dárců z Miletic.

⁹³ František VACEK, *Paměti královského města Velvar*, s. 104-119.

⁹⁴ Základní poučení o knihovnách duchovenstva viz: Marie RYANTOVÁ, *Čtenář*, in: *Člověk českého raného novověku*, s. 415-420. Dále TÁŽ, *Knihy v pozůstalostech pražských duchovních v první třetině 18. století*, *Časopis NM – řada A* 156/1987, č. 1-2, s. 52-68; Milada SVOBODOVÁ, *Knihovny pražských kněží z let 1671-1713*, *DP* 9/1991, s. 489-517.

⁹⁵ František VACEK, *Paměti královského města Velvar*, s. 47-48.

⁹⁶ TAMTÉŽ, s. 119.

⁹⁷ *Manuscriptorium*, heslo „Wrana“, URL:

http://www.manuscriptorium.com/apps/main/index.php?request=quick_search&param=&client=&ats=1340298544&mode=&testMode=&sf_queryLine=wrana&qf_field=0

(1899-1977), která si při svém studiu pořizovala výpisky z velvareckých archiválií.⁹⁸ Mezi jejími poznámkami jsme našli nedatované výpisky z „*Lékařské a štěpařské knihy z roku 1574*“, u kterých má poznamenáno, že kniha pochází „z knihovny děkana Vrány pod č. 9“. O tom, kdy a jakým způsobem se Velvarecká lékařská kniha dostala do této knihovny, nemáme žádné zprávy. Zjištění, že se zde nacházela je zajímavé i z toho důvodu, že nejmladší část Velvarecké lékařské knihy pochází právě z doby, kdy žil a ve Velvarech působil děkan Vrána. Pokud se rukopis v druhé polovině 18. století skutečně vyskytoval v jeho knihovně, není vyloučeno, že autorem nejmladší části Velvarecké lékařské knihy může být sám děkan Vrána.

Závěr

Naším záměrem bylo nahlížet na Velvareckou lékařskou knihu jako na specifický pramen, který se z nějakého důvodu dnes nalézá ve fondu Archiv města Velvary. Proto jsme si položili velice nelehké otázky, jaká je minulost tohoto rukopisu, a zda je možné odhalit nějakou souvislost mezi ním a městem, podle kterého dnes nese svůj „oficiální“ název. Tyto otázky jsou nelehké z toho důvodu, že se jedná o naprosto anonymní rukopis, jehož nejstarší část navíc neprozrazuje kromě datace nic dalšího, ani místo svého vzniku. Kdyby se v jiné části rukopisu, na samém konci německého veterinářského pojednání, na foliu 166v nevyskytovalo „*Anno Domini 1766 Welvary*“, které je napsané na tom samém papíru s filigránem květiny jako část z roku 1574, neexistoval by vůbec žádný přímý důkaz, že se rukopis před příchodem 20. století ve Velvarech skutečně fyzicky nalézá. Avšak mezi rokem 1766 a 1574 uplynulo téměř dvě stě let a rukopis musel projít rukama řady majitelů a mohl s nimi cestovat a změnit třeba několikrát místo svého výskytu. Přesto jsme přijali hypotézu, že je možné, že jeho původ je od jeho prvopočátku ve Velvarech. To nás vedlo k tomu zaměřit se na Velvary v 16. století a na základě pramenů z fondu Archiv města Velvary a literatury k dějinám města zkusit, jestli se nám nepodaří z minulosti Velvarecké lékařské knihy něco poodhalit. Konkrétně jsme se zaměřili na výskyt knih ve velvarecké testamentární praxi, městské zdravotnictví a osoby s ním spjaté a hledání shodné písařské ruky a filigránu ve velvareckých městských knihách. Dále jsme se věnovali ostatním dochovaným knihám neúřední povahy, které se ve Velvarech vyskytovaly.

Literatura k dějinám města Velvar se o Velvarecké lékařské knize vůbec nezmiňuje. Komplikací pro naše pátrání byla skutečnost, že fond Archiv města Velvary není zpracovaný

---

⁹⁸ SOKA Kladlo, fond *Gollová Božena, pracovnice archivu Velvary*. Část její písemné pozůstalosti zůstala v Městském muzeu ve Velvarech, mezi nimi i poznámky k Velvarecké lékařské knize z konce 16. století.

a není zcela známo, co vše se v něm ukrývá. Avšak s pomocí článku Antonína Haase *Městské zřízení ve Velvarech před třicetiletou válkou* jsme získali přehled o tom, které velvarské městské knihy můžeme ve fondu hledat. Díky vstřícnosti paní archivářek ze SOkA Kladno se nám podařilo projít sedm městských knih. Kvůli rozsahu materiálu a časovému ohraničení na dobu předbělohorskou jsme se zaměřili pouze záznamy do roku 1620. Náš průzkum těchto knih byl v podstatě velmi jednostranný a povrchní, zaměřili jsme se pouze na hledání údajů o vlastnicích knih v předbělohorských Velvarech v *Knihách kšaftovních* a *Knihách sirotčích*. Dále jsme se pokoušeli z knih vyčíst nějaké informace týkající se zdravotnických profesí a institucí ve Velvarech. Ve všech sedmi knihách jsme neúspěšně pátrali po písářích všech tří částí Velvarské lékařské knihy a také po shodném filigránu ve tvaru květiny.

Výsledkem bylo, že jsme ve čtyřech desítkách testamentů velvarských měšťanů a měšťanek z let 1595 až 1620 našli pouze jediného, Jiřího Netolického, který v něm roku 1604 odkázal všechny své knihy, a to rakovnickému děkanovi. Druhou zmínku o knihách obsahuje inventář pozůstalosti Anny Novoměstské z roku 1598 zapsaný v *Knihách sirotčích*. V ostatních inventářích z let 1577 až 1620 jsme knihy neobjevili. Ani v jednom ze dvou případů se neuvádí počet knih a jejich tituly, nebo alespoň jejich tematické zařazení. Jiří i Anna patřili nepochybně mezi městskou elitu. Jiří Netolický byl dlouholetý městský radní, starší bratr literátského spolku a několikrát zastával úřad rychtáře. Anna Novoměstská byla bohatá měšťanka, vdova po městském radním Václavu Novoměstském spřízněná s erbovním měšťanským rodem Čtyřkolských z Volovice. Vzhledem k tomu, že zvláště od druhé poloviny 16. století nebylo vlastnictví knih u měšťanů žádným vzácným jevem, není v žádném případě možné udělat závěr, že nikdo jiný ve Velvarech, kromě Netolického a Novoměstské, na přelomu 16. a 17. století knihy nevlastnil. Pravděpodobnější je, že vlastníků knih zde bylo více, ale jejich knihy nebyly zachyceny pozůstalostní agendou.

O zdravotnických profesích a institucích v předbělohorských Velvarech se nám toho moc zjistit nepodařilo. Velmi nás zaujal zámožný měšťan a „největší velvarský dobrodinec“ Jiří Pechar řečený Dryáčník, přestože jsme nenalezli odpověď na otázku, jestli skutečně měl, co dočinění s dryáky nebo získal své přízvisko z jiných důvodů. Z Pecharova kšaftovního odkazu z roku 1582 k velvarskému záduší byl vystavěn špitál se hřbitovem a následně zcela nový kostel zasvěcený sv. Jiří. Nepodařilo se nám prokázat, že by v předbělohorských Velvarech působil nějaký graduovaný lékař. O čem však nepochybujeme je to, že se ve městě určitě nacházeli lidé, kteří se léčením zabývali, ať už profesionálně nebo příležitostně. Nižších zdravotnických profesí existovala v městském prostředí celá řada, navíc některé zdravotní

úkony prováděli i kováři nebo třeba nunváři a léčením se navíc zabývali i kněží.⁹⁹ Ve Velvarech fungovaly v druhé polovině 15. století městské lázně s lazebnickým personálem spadajícím do kategorie zdravotnických profesí, ale jestli lázně přežily do doby předbělohorské, nevíme. Apatyku se nám rovněž nepodařilo ve městě nalézt, ale pokud byl Jiří Pechar skutečným dryáčníkem, navíc vlastnícím velký dům přímo na náměstí, mohl apatykářkou činnost ve městě provozovat on. V nedalekém a větším královském městě Slaný fungovala apatyka od roku 1567¹⁰⁰, a pokud velvarští potřebovali nakoupit nějaké léky nebo léčivé přísady, možná využívali jejích služeb i oni.

Nepodařilo se nám zjistit, kdo byl autorem opisu a ani kdo byli jeho majitelé až do druhé poloviny 18. století. Pokud se na konci 16. století nacházel rukopis ve Velvarech, předpokládáme, že ho v tuto dobu vlastnil některý měšťan, za méně pravděpodobnou, ale ne zcela vyloučenou možnost pokládáme, že byl majetkem některého z velvarských duchovních. Méně pravděpodobné se nám to jeví z toho důvodu, že v roce 1639 byly při švédském útoku úplně zničeny veškeré písemnosti z velvarského děkanství a lze předpokládat, že pokud zde existovala nějaká knihovna, byla také zničena nebo uloupena. Vyloučili jsme, že rukopis vytvořil některý z písařů zapisujících do městských knih, se kterými jsme pracovali. Zcela možná je varianta, že se rukopis dostal do Velvar až v pozdější době. Zhotovitelem a prvním majitelem rukopisu mohl být člověk profesionálně se zabývající léčením, nebo někdo úplně jiný, pro koho lékařství nebylo jeho hlavním oborem. Mohlo se jednat o osobu světskou i duchovní. Důležité je alespoň naše zjištění, že v druhé polovině 18. století se ve Velvarech již prokazatelně vyskytovala a byla součástí knihovny velvarského děkana Václava Vrány. Pokládáme za možné, že děkan Vrána mohl být autorem její nejmladší části a, že právě on připsal na folio 166v „*Anno Domini 1766 Welvary*“. Vrána do Velvar přišel v roce 1750 a působil zde nejprve jako kaplan a poté jako děkan až do své smrti v roce 1801. To, jakým způsobem se Velvarská lékařská kniha do jeho knihovny dostala, nevíme. Mohl ji zdědit společně s knihovnou po svém předchůdci, mohl ji s sebou do Velvar přivést při svém příchodu nebo ji získal během svého působení ve Velvarech při rozmnožování své knihovny. Je možné, že Velvarskou lékařskou knihu odkázal nebo věnoval nějaký měšťan některému z velvarských duchovních. Ukázkou takového odkazu knih duchovnímu po sobě ostatně

---

⁹⁹ O empiricích více: David TOMÍČEK, „*Já mnoho lékařův znám, kteříž prostí laikové sú*“ – typologie empiriků na stránkách vybraných lékařských tisků 16. století, in: *Historia, medicina, kultura*, Praha 2006, s. 55-70.

¹⁰⁰ Dagmar BRONCOVÁ, *Historie farmacie v Českých zemích*, s. 17-29.

zanechal i Jiří Netolický, který své knihy odkázal nikoli velvarskému, ale rakovnickému děkanovi.

Za připomenutí stojí výskyt marginální glosy NB na jedenácti místech v rukopise. Za zajímavé zjištění pokládáme to, že se devět značek vyskytuje u různých bylin v herbáři vždy na místech, kde se zmiňuje léčba očních neduhů. Lze z toho vyvodit, že je tam připsala osoba potýkající se s očními problémy, nebo někdo mající ve své blízkosti takto nemocného člověka. V této souvislosti je jistě o to zajímavější připomenout, že vlastník knih Jiří Netolický, ve svém kšaftu uvádí, že ho jeho manželka se sousedkou připravila o oko. Je možné, že Netolický přišel o oko spíše kvůli nějaké oční nemoci nebo úrazu a v důsledku neúspěšné léčby, o kterou se mohla pokoušet jeho žena se sousedkou, než varianta, že mu ty dvě ženy úmyslně poranily dosud zdravé oko. Pochopitelně to nepokládáme za důkaz toho, že glosy do rukopisu připsal právě Netolický, nebo někdo z jeho známých, ani že s jeho osobou jakkoliv souvisejí, přesto tam možnou souvislost je možné alespoň si představit.

Použitá literatura

Prameny:

SOkA Kladno, fond Archiv města Velvary:

Tzv. Velvarská lékařská kniha

Tzv. Kniha památná – Liber memorialis, č. 1

Tzv. Knihy velikého soudu zahájeného, č. 1

Tzv. Kniha přijímání městského práva, č. 4

Tzv. Kniha pamětí věcí hodných, obzvláštních a obecních, č. 5

Tzv. Knihy sirotčí, č. 7

Tzv. Manuály radní z let 1594-1603, č. 10

Tzv. Knihy kšaftovní města Velvar, č. 19

Potvrzení převzetí knih z knižního fondu AM Velvary do NK z 2. května 2005

Městské muzeum Velvary:

Lékařský tisk z 16. století – stálá expozice muzea

Tzv. Jana Karyona Kronyka světská, vyd. Daniel Adam z Veleslavína 1584, inv. č. V-TK 494
– stálá expozice muzea

Rudolf ČERMÁK, *Místopis města Velvar* (od domu čp. 117) – nebylo vydáno, získáno
z písemné pozůstalosti Rudolfa Čermáka

Nedatované osobní poznámky Boženy Gollové k Velvarské lékařské knize

Pramenné edice:

Alena M. ČERNÁ ed., *Staročeské knihy lékařské*, Brno 2006.

Jan ČERNÝ, *Knieha lékarská, kteráž slove herbář aneb zelinář*, ed. Zdeňka TICHÁ, Praha 1981.

Josef EMLER, *RBM II (1253-1310)*, Praha 1882.

KŘIŠŤAN z Prachatic, *Lékařské knížky Mistra Křišťana z Prachatic z mnohých vybrané*, ed. Zdeňka TICHÁ, Praha 1975.

KŘIŠŤAN z Prachatic, *De sanguinis minucione (O pouštění krve)*, ed. Hana FLORIANOVÁ-MIŠKOVSKÁ, Praha 1999.

KŘIŠŤAN z Prachatic, *Stavba a Užití astrolábu*, edd. Alena HADRAVOVÁ – Petr HADRAVA, Praha 2002.

Bedřich MENDEL, *RBM VI (1355-1363), fasciculus I, II*, Praha 1928.

KNM, „*Jádro lékařské*“, sign. I F 11, ed. Alena M. ČERNÁ, online edice na stránce Vokabulář webový, URL: <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni/edice/beeb9fe8-b0a9-4ad5-ae1d-62820fc19251/plny-text/bez-aparatu/folio/303>

KNM, *Lékařský sborník*, sign. V E 74, online na stránce Manuscriptorium, URL: http://www.manuscriptorium.com/apps/main/index.php?request=request_document&docId=ec1288001454_55

NK, *Sbírka spisů lékařských českých a latinských*, sign. XVII D 10, online na stránce Manuscriptorium, URL:

http://www.manuscriptorium.com/apps/main/index.php?request=request_document&docId=et031101set4176

Literatura:

- Josef BENEŠ, *O českých příjmeních*, Praha 1962.
- Magdalena BERANOVÁ – Antonín KUBAČÁK, *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*, Praha 2010.
- Marie BLÁHOVÁ, *Historická chronologie*, Praha 2001.
- Dagmar BRONCOVÁ, *Historie farmacie v Českých zemích*, Praha 2003.
- Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL edd., *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007.
- Josef ČERMÁK, *Šlechtické a erbovní rodiny velvarské v XVI. a XVII. věku*, in: ČSPSČ, VI/1898, s. 12-17, VII/1899, s. 106-107.
- Josef ČERMÁK, *Kostel sv. Jiří ve Velvarech*, in: Městská spořitelna ve Velvarech 1934, s. 9-33.
- Rudolf ČERMÁK, *Místopis města Velvar*, Velvary 1936 – 1939.
- Alena M. ČERNÁ, *Staročeské názvy chorob*, Praha 2009.
- Karel ČÍŽEK, *Křesťan z Prachatic a jeho dílo z hlediska botaniky*, Plzeň 1994.
- Antonín DOLEŽAL, *Od babictví k porodnictví*, Praha 2001.
- Richard van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku I*, Praha 1999.
- Antonín HAAS, *Městské zřízení ve Velvarech před třicetiletou válkou*, in: SSH 3/4, Praha 1959, 1969, s. 5-41, s. 1-49.
- Ivan HLAVÁČEK – Jaroslav KAŠPAR – Rostislav NOVÝ, *Vademecum pomocných věd historických*, Praha 1988.
- Ivan HLAVÁČEK, *Úvod do latinské kodikologie*, Praha 1994.
- Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu po současnost*, Praha 2005.
- Květa HRNČÍROVÁ, *Velvarská lékařská kniha*, in: SO 16 (116), Slaný 2009, s. 55-60.
- Michaela HRUBÁ, „Nedávej statku žádnému, dokud duše v těle“, Ústí nad Labem 2002.
- Jaroslav KAŠPAR, *Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím*, Praha 1987.
- Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku VIII*, Praha 2011.
- Dobrava MOLDANOVÁ, *Naše příjmení*, Praha 1983.
- Ottův slovník naučný VIII*, Praha 1894, s. 56.
- Jiří PEŠEK, *Zdravotnická literatura v pražských měšťanských knihovnách přelomu 16. a 17. století*, in: DP 7/1, Praha 1987, s. 236-250.
- Jiří PEŠEK, *Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547-1620*, Praha 1993.
- Josef PETRÁŇ, *Dějiny hmotné kultury II*, Praha 1995.
- Emanuel POCHÉ a kol., *Umělecké památky Čech 4 (T-Ž)*, Praha 1982.
- Ida RYSTONOVÁ, *Průvodce lidovými názvy rostlin*, Praha 2007.
- Milada ŘÍHOVÁ, *Dvorní lékař posledních Lucemburků*, Praha 1999.
- Milada ŘÍHOVÁ a kol., *Kapitoly z dějin lékařství*, Praha 2005.
- Milada ŘÍHOVÁ – Dana STEHLÍKOVÁ – David TOMÍČEK, *Lékaři na dvoře Karla IV. a Jana Lucemburského*, Praha /Litomyšl 2010.
- Pavel SPUNAR, *Repertorium auctorum Bohemorum protractum idearum post Universitatem Pragensem conditam illustrans, Tomus I*, Warszawa 1985.
- Petr SVOBODNÝ – Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Dějiny pražských lékařských fakult 1348-1990*, Praha 1993.
- Petr SVOBODNÝ, *Lékařská fakulta*, in: *Dějiny Univerzity Karlovy I*, Praha 1995.
- Petr SVOBODNÝ – Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004.
- Otakar ŠPECINGER a kol., *Velvary - Kapitoly z dějin královského města*, MÚ Velvary 2008.

Ivan ŠTOVÍČEK a kol., *Zásady pro vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti*, Praha 2002.

David TOMÍČEK, „Já mnoho lékařův znám, kteříž prostí laikové sú“ – typologie empiriků na stránkách vybraných lékařských tisků 16. století, in: *Historia, medicina, kultura*, Praha 2006, s. 55-70.

David TOMÍČEK, *Profesní každodennost lékařských povolání v městském prostředí 16. století*, in: DP 27/2008, s. 827-835.

David TOMÍČEK, *Víra, rozum a zkušenost v lidovém lékařství pozdně středověkých Čech*, Ústí nad Labem 2009.

František VACEK, *Paměti královského města Velvar*, Praha 1884. Citováno z elektronické verze, URL: <http://www.veprek.cz/PametiVelvary.html> (uloženo do počítače 11. dubna 2010).

Josef VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, Praha 1990.

Karel VEVERKA, *Velvarský rorátník*, in: SO 16 (116), Slaný 2009.

Josef VINAŘ, *Obrazy z minulosti českého lékařství*, Praha 1959.

Marie VOJTOVÁ a kol., *Dějiny československého lékařství I*, Praha 1970.

Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst I, II* Praha 1890, 1892.

Zikmund WINTER, *Život církevní v Čechách I, II*, Praha 1895, 1896.

Bedřiška WIŽDÁLKOVÁ, *Glosy na okraj Lékařských knih Mistra Křišťana*, in: Pocta Dr. Emmě Urbánkové, Praha 1979, s. 475-503.

František ZUMAN, *Přehled papíren v Čechách v 17. století*, in: ČČH 27, 1921, s. 162-170.

František ZUMAN, *České filigrány XVI. Století*, in: PA 32, 1922/1923, s. 277-286.

František ZUMAN, *Přehled papíren v Čechách v 18. století*, in: ČČH 37, 1931, s. 79-90, 293-309.

Internetové zdroje:

Oficiální web města Velvary, URL: <http://www.velvary.cz/>

SOA v Praze, SOKA Kladno, URL: <http://www.soapraha.cz/kladno>

Archivní fondy a sbírky v České republice – vyhledávač, URL: <http://aplikace.mvcr.cz/vozidla/peva/index.php>

Knihopis Digital, URL: <http://www.knihopis.org/>

Manuscriptorium, URL: <http://www.manuscriptorium.com/index.php?q=cs>

Vokabulář webový, URL: <http://vokabular.ujc.cas.cz/>

Katedra archivnictví a PVH, FF UK – Projekt OPPA, URL: <http://www.paleografie.org/UK/index.php?target=gallery350&mid=51>

Projekt Bernstein – Memory of paper, URL: <http://www.memoryofpaper.eu>

Charles Moise BRIQUET, *Les Filigranes. Dictionnaire historique des marges du papier dèsleur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*, URL: <http://www.ksbm.oeaw.ac.at/scripts/php/BR.php>

Alois HAIDINGER – Maria STIEGLECKER, *Wasserzeichen des Mittelalters*, Kommission für Schrift- und Buchwesen des Mittelalters der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, URL: <http://www.ksbm.oeaw.ac.at/wz/wzma.php>

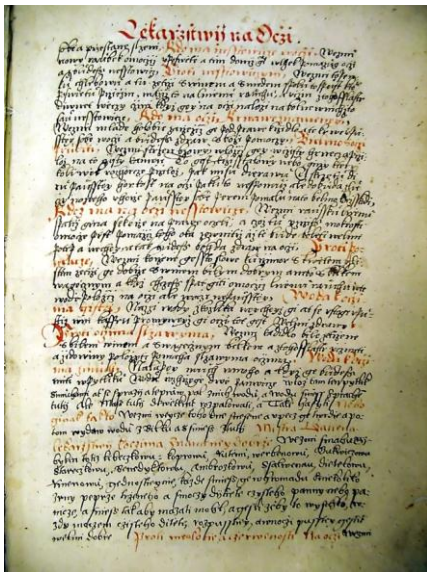
Gerhard PICCARD, *Die Wasserzeichenkartei im Hauptstaatsarchiv Stuttgart*, 17 Bde. Stuttgart 1961-1997, URL: <http://www.piccard-online.de/start.php> a <http://www.ksbm.oeaw.ac.at/scripts/php/PPO.php>

Národní památkový ústav – MonumNet, URL: <http://monumnet.npu.cz/monumnet.php>

Online slovník cizích slov, URL: <http://slovník-cizich-slov.abz.cz/>

Codex gigas na webu Švédské národní knihovny, URL: <http://www.kb.se/codex-gigas/cze/>

Obrazová příloha

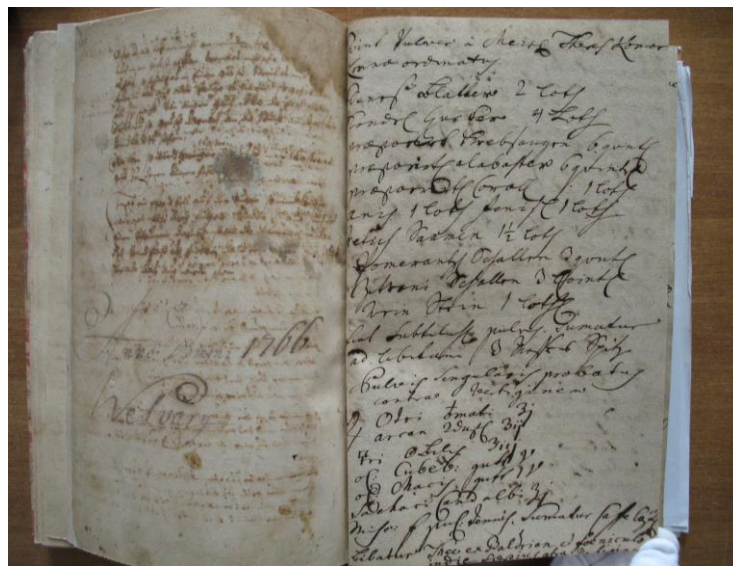

Obr. 1. Fol. 7r. První dochované folio Velvarské lékařské knihy: „Lékařství na oči“.

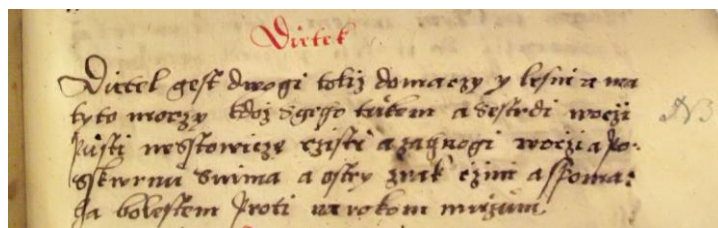

Obr. 2. Fol. 133r. Datace (24. září 1574).

(A tak sú tyto knihy lékařské ten pátek před sv. Václavem dopsané. Léta Páně tisícího pětistého sedmdesátého čtvrtého.)

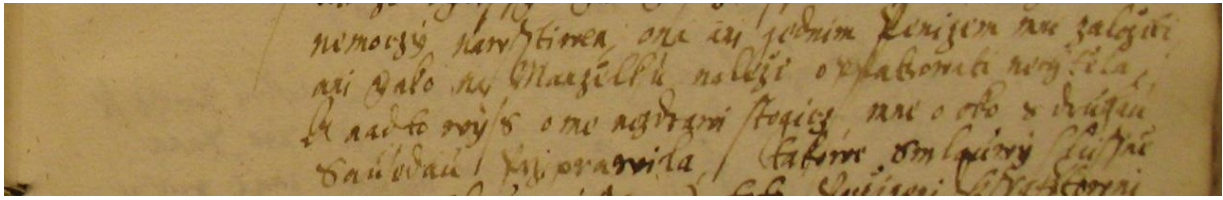

Obr. 3. Fol. 166v a 167r. Konec veterinárního traktátu s datací „Anno Domini 1766 Welvary“ a po něm následující nejmladší latinsko-německá část rukopisu.

Obr. 4. Fol. 108r. Ukázka marginální glosy Nota Bene v herbáři u byliny „Ditel“.

(Ditel jest dvojí, totiž domácí i lesní a má tyto moci. Kdož s jeho tukem a se strdí v oči pustí, neštovice čistí a zahnojí voči a poškrvnu s nima a ostrý zrak činí. A spomáhá bolestem proti nárokom mužům.)

Obr. 5. Knihy kšaftovní, č. 19, fol. 27r. Jiří Netolický obviňuje svoji manželku, že o něj v době nemoci nepečovala a připravila ho se sousedkou o oko (26. září 1604).

(...ona ani jedním penízem mne založiti, ani jako na manželku náleže, opatrovati nechtěla. A nadto výš o mé nezdraví stojíc, mne o oko s druhau sausedau připravila.)

Obr. 6. Velvary, dům čp. 57, tzv. „Dryáčnickovský dům“ dnes častěji nazývaný „Reduta“ patřící v druhé polovině 16. století Jiřímu Pecharovi.

Obr. 7. Velvary, budova bývalého špitálu za Pražskou branou s kostelem sv. Jiří.